

**KORIJENI SUVREMENE KULTURE JAVNOG GOVORA U
CICERONOVIM SINTEZAMA**

**THE ROOTS OF CONTEMPORARY CULTURE OF PUBLIC SPEAKING
IN CICERO'S SYNTHESIS**

dr ĐORĐE OBRADOVIĆ, docent
Sveučilište u Dubrovniku

Apstrakt: Marko Tulije Ciceron je sintetizirao sva njemu poznata znanja o govorništvu u Antičkoj Grčkoj i Antičkom Rimu. Uz vlastito govorničko obrazovanje, koristio je njemu dostupne radove o retorici i praktično iskustvo njegovih prethodnika, suvremenika i njega samoga. Budući da je pisao kroz dijaloge drugih govornika, teško je zaključiti što je izvorno njegovo, a što drugih autora. No, za suvremenu kulturu javnog govora važnije su od pitanja autorstva ili koautorstva njegove postavke o nužnoj moralnosti govornika i moralnom sadržaju govora, strukturi i načinu pripreme i održavanja govora. Premda je prošlo gotovo 21 stoljeće od nastanka Ciceronovog djela „O govorniku“, njegova načela su ostala jednako važna i danas suvremena retorika kao znanstvena disciplina, govornišтво kao umijeće i priprema i izvedba govora kao način komuniciranja s ciljnim javnostima korijene vuku upravo od nasljeđa tog velikog starorimskog govornika, pravnika i filozofa.

Ključne riječi: Retorika, moral, etika, govornik, novinarstvo, Antički Rim, Antička Grčka.

Abstract: Marcus Tullius Cicero synthesized all rhetorical knowledge of the Ancient Greek and Roman age he was able to acquire. Together with his own public speaking education, he extensively used all available works on rhetoric and practical insights he possessed from his own experience, but also from his peers and predecessors. Because he used the form of dialogues in writings, it is challenging to conclude what were his own embellishments to the public speaking

theories, and which were taken from others. However, for the contemporary culture of public speaking it is not that much important who created certain concepts, but more the content of Cicero's works, especially the idea of the necessity of speaker's personal morality and the morality of his speech, its structure, preparation and presentation. Although more than 21 centuries have passed since Cicero created his work "On the Orator", its basic principles are still equally important. Contemporary rhetoric as a scientific discipline, public speaking as a skill and the preparation and the presentation of a speech as a mean of communication with target publics have roots in the legacy of this great Roman orator, lawyer and philosopher.

Key words: *Rhetoric, Moral, Ethics, Public Speaker, Journalism, Ancient Rome, Ancient Greece.*

1. Uvod

Jedan od najpoznatijih svjetskih govornika u povijesti Marko Tulije Ciceron živio je između 106. i 43. prije Krista. Školovao se i u Rimu i u Ateni. Retoriku (Stepanić, 2002: 9-11) je učio je od rimskih govornika Krasa i Marka Antonija, pravo od Kvinta Mucija, a u atenskoj Akademiji je slušao Zenonova predavanja i govorništvo kod Demetrija i Antioha. Bavio se govorništvom, filozofijom, pravom i najduže politikom, s usponima i padovima, sve do nasilne smrti zbog pokušaja uspostave republike izvornoga kova, što nije dopustio drugi trijumvirat koji su činili Oktavijan, Antonije i Lepid.

Iz Ciceronovih i Senekinih zapisa do današnjega dana zadržala se definicija pojma moral (od latinskoga *mos* = običaj, *mores* = vladanje, *moralis* = ćudoredan), što je istoznačnica za grčki pojam *ethikon* (Filipović, 1984: 217) u značenju postupak, vladanje, običaj, navika, oblikovana volja, propis, zakon, pravilo, način mišljenja. U znanosti se semantička sličnost pojmova moral i etika sadržajno odvajaju, kao što to definira Slavica Juka (2006:17): „U našim promišljanjima postoji shvaćanje morala, odnosno ćudoređa. Ono se nalazi u sferi predznanstvenoga razumijevanja pojmova dobra i zla, valjanoga i nevaljanoga ponašanja. Bez toga predznanstvenoga moralnog iskustva ne bi postojala ni etika.“

Ciceronova djela o retorici i zapisivanje za njegovo vrijeme novog složenog izraza *moral*, neovisno što je danas teško dokazati tko mu je bio stvarni

(prvi) autor, svjedoči da se Ciceron nije zadržao na praktičnom govorničkom umijeću nego da ga je želio i teorijski objasniti i ostaviti upute po kojima je govorništvo bilo moguće učiti. Nije se oslanjao samo na vlastito znanje i iskustvo, nego se trudio metodom sinteze obuhvatiti najbolje iz nasljeđa i govorničke tradicije antičke Grčke i Rima. U sinteze je uključivao njemu sav dostupan javni govor, uključujući i rimske novine na koje je bio pretplaćen (Vidaković, 2007:15) pa su mu ih izdavači morali redovito slati kad god je boravio izvan Rima.

Ciceron nije ostavio mnogo izvornih misli, ali je vrlo važan za kulturu javnog govora zato što je povezao grčku i rimsku filozofiju u cjelinu, uzimajući najbolje od obje. Nije osmislio vlastiti etički sustav (Jodl, 1963: 62-65), ali je kao istaknuti govornik i pisac proveo uspješnu sintezu etičkih gledišta stoika, zatim Sokrata, Platona i Aristotela i njihovih sljednika, skeptika i rimskih teoloških mišljenja. Na taj način Ciceron je postao najvažniji posrednik između shvaćanja starogrčkih etičara, rimske filozofije i kasnijih misli kršćanskoga Zapada.

Predmet istraživanja ovoga rada su upravo Ciceronove sinteze govorničkog umijeća njemu poznatog svijeta i dostupnih izvora. Početna hipoteza glasi da je Ciceron govorničko umijeće smatrao pozitivnim i vrijednim ako je sadržaj govora počivao na općeprihvaćenim moralnim načelima. Iz hipoteze i predmeta istraživanja proizlazi istraživačko pitanje jesu li Ciceronove sinteze još uvijek primjenjive u suvremenom javnom govoru. Cilj istraživanja je utvrditi koje od Ciceronovih uputa govornicima proteklo 21 stoljeće nije obezvrjedilo, a svrha je naglasiti one njegove upute koje bi današnji govornici morali primjenjivati kako bi kulturu javnoga govora zadržali na moralno visokoj i društveno prihvatljivoj razini. Istraživanje je provedeno komparativnom metodom i metodom analize sadržaja Ciceronovih zapisa o retorici te zaključak sintezom.

2. Govorničko znanje i umijeće

U knjizi *O govorniku* Ciceron dijaloge povjerava stvarnim osobama (Stepanić, 2002: 6-12), među kojima posebno zapaženo mjesto ima njegov učitelj govorništva Lucije Licinije Kras, a što je od tih misli stvarno Krasovo, a što osobno Ciceronovo - nije moguće saznati. Važne dijelove razgovora izgovaraju i Marko Antonije, posebno poznat po sposobnosti pamćenja, Gaj Aurelije Kota, uzor za brižljivo argumentiranje, Kvint Lutacije Katul, koji se odlikovao čistoćom jezika i vrsnim stilom, i Gaj Julije Cezar, kao jedan od najboljih poz-

navatelja govorničkoga humora. Ostalim su sugovornicima pripale manje uloge u raspravama o govorništvu i govornicima.

Ciceron je želio da se misli kako ništa od napisanoga u tri knjige koje čine djelo *O govorniku* nije izvorno njegovo, pa je u pismu Atiku napisao da su njegova filozofska djela puki prijepisi i da nastaju (Stepanić, 2002: 13-20) „uz prilično malo truda – ja samo dodajem riječi kojih imam na pretek“.

Ciceron (2002: 36) je napisao vlastitu ocjenu nastanka rimske retorike: *„Dok je u ostalim znanostima najizvorsnije ono što je najviše udaljeno od spoznaje i osjetila neupućenih, u govorništvu je upravo najveći grijeh odstupati od svakodnevnoga načina govora i uobičajenog zajedničkog ponašanja. (...) Isprva, potpuno neupoznati s teorijom, budući da nisu smatrali da vježba ima bilo kakvu važnost niti da postoji bilo kakvo pravilo u sustavu govorništva, postizali su toliko koliko su mogli nadarenošću i promišljanjem. Kasnije pak, kad su čuli grčke govornike, upoznali njihove spise i zaposlili grčke učitelje, naši su ljudi usplamtjeli nekom nevjerojatnom strašću za učenjem: uzbuđivala ih je važnost, raznolikost i mnoštvo svakoorsnih sudskih parnica, tako da se onoj nauci, koju je svatko bio slijedio svojim naporom, pridodalo mnogo vježbe, koja je nadišla pravila svih učitelja.“*

Rimsko govorništvo razvijalo se pretežito u političke i sudske svrhe. Rasprave u Senatu i pred sudovima predstavljale su vrhunac govorništva. Usporedbom s današnjim vremenom, govornik se može nazvati i izvorom poruke, ali i medijem, ono što izgovara sadržajem poruke, njegov glas predstavlja komunikacijski kanal s dosegom do udaljenosti na kojoj se čuje, a publiku (primatelje poruke) su predstavljali nazočni na skupu. Upravo zbog toga se govorništvo u Rimu može usporediti s današnjim medijski posredovanim komuniciranjem jer je krug od izvora poruke, slanja posredstvom medija kroz komunikacijske kanale do primatelja sadržajno isti, samo što je tehnologija naprednija.

Isti su i mogući sljedeći krugovi jer netko od primatelja može postati izvorom (pošiljateljem) i slati njegovu vlastitu poruku ostalim primateljima među kojima može biti i pošiljatelj prve poruke (govornik u Rimu, a danas komunikator, bilo da je to političar, glasnogovornik, novinar itd.). Komunikacijski krugovi se šire, preklapaju, nestaju i opet nastaju, ali u suštini, osim spomenute tehnologije i broja primatelja, kanala i pošiljatelja, između komunikacijskoga modela rimskoga govorništva i suvremenoga komuniciranja nema razlike.

Na suvremeno komuniciranje posredstvom masovnih medija može se primijeniti i Ciceronovom rukom zapisani stav kako je „upravo najveći grijeh

odstupati od svakodnevnoga načina govora i uobičajenog zajedničkog ponašanja“. Franjo Pavešić, jedan od prvih autora koji se bavio novinarskom stilistikom na hrvatskome govornom području, slično Ciceronovu savjetu o neodstupanju od svakodnevnoga načina govora, ukazuje na potrebu za jednostavnošću i razumljivošću (Pavešić, 1936: 33-34): „Općenito uzeto, jezik nije ništa drugo, nego najjednostavnije sredstvo izmjenjivanja misli. Što jezik počiva na jednostavnijim principima i što je elastičniji, to je bolji. Takav jezik vrlo dobro dolazi žurnalizmu, koji mora u izražavanju svojih misli biti, prvo, što kraći, drugo, što razumljiviji, i treće, što slatkiji. Dakle, mora u jedan mah zadovoljiti mnogim uvjetima.“

Vladimir Pavlinić, 65 godina poslije Pavešića i oko 2050 godina poslije Cicerona, drugim riječima potvrđuje njihove postavke i prilagođava ih suvremenome dobu (Pavlinić, 2001: 47): „Posebna je uloga novinara da posreduje kao *tumač* između stručnjaka s bilo kojega polja ljudskoga znanja i umijeća i širokog općinstva. Dobar novinar prevodi znanstveni, politički, pravni i administrativni žargon na običan govorni jezik. Pritom će katkad trebati neštedimice raskrinkavati različite mistifikacije i informacijska izmotavanja. Bude li samo ponavljao stručne i visokoparne izraze autoriteta, znači da ih ili ni sam ne razumije ili da mu nije do toga što će njegovi čitatelji biti kadri razumjeti.“

3. Vježbanje popravlja stil

I u mnogim drugim priručnicima i udžbenicima namijenjenima studentima novinarstva i novinarima ponavlja se potreba uporabe standardnoga književnog jezika, sa što manje stranih i stručnih izraza, kako bi šira javnost mogla razumjeti novinarske priloge. Naravno, u tim općim okvirima svaki novinar gradi vlastiti stil i on zavisi i od njegova znanja, truda, nadarenosti i iskustva, ali se može zaključiti da je dobar samo onaj stil što ga može razumjeti publika kojoj je medijski prilog namijenjen i da izbor riječi mora biti usklađen s društvenim moralom.

Drugi dio Ciceronove napomene koji govori o potrebi vježbanja govora još više važi i danas. Dobar novinarski stil stvara se stalnim vježbanjem izraza (Ciceron, 2002: 37-38): „*Treba naime usvojiti znanje o mnogim stvarima, bez kojih je okretnost riječi isprazna i smiješna; sam govor valja uobličiti ne samo biranjem, nego i sklapanjem riječi; moraju se duboko proučiti svi osjećaji koje je ljudskom rodu dodijelila priroda, jer se sva snaga i smisao govora trebaju iznijeti da bi se duše slušatelja ili smirile ili uzbudile. Tomu treba dodati stanovitu dosjetljivost, duhovitost i izobrazenost dostojnu slobodna čovjeka, brzinu i kratkoću u odgovoru i napadu povezanu s*

profinjenom privlačnošću i uglađenošću. Osim toga, valja u pamćenju držati cijelu povijest i mnoštvo primjera, a ne treba zanemarivati ni znanje zakona i građanskog prava. A što da kažem o izvedbi? Za nju su potrebne kretnje tijela, geste, izraz lica, uobličavanje i mijenjanje glasa.(...) Po mojem mišljenju, nitko neće moći biti u svakom pogledu izvrsan govornik ako ne bude stekao znanje iz svih važnih predmeta i znanosti: naime, govor treba cvjetati i bujati iz poznavanja stvari. Ako govornik ne shvati i ne upozna predmet, njegov je izraz isprazan i gotovo djetinjast.“

Osnovni preduvjet za dobar novinarski prilog je novinarovo znanje o onome o čemu izvještava. U svijetu postoje različiti sustavi obrazovanja novinara, ali nema ni jedan koji kaže da novinari ne trebaju učiti cijeli život. Nije presudno hoće li novinar završiti sveučilišni studij novinarstva pa učiti područje o kojemu izvještava tijekom radnoga vijeka, a zbivanja i ostale dijelove društvene zbilje pratiti što bolje može radi stjecanja širokoga znanja, ili će završiti neku drugu školu ili fakultet, a novinarsku struku učiti kroz stalne tečajeve i radionice, također prateći zbivanja i učeći o svemu iz područja njegova profesionalnoga i općega zanimanja. Presudno je da novinar mora stalno učiti i usavršavati se i u novinarskim i općim znanjima inače će vlastitoj publici postati smiješan.

Ciceronovi savjeti za ponašanje tijekom govora, kretnje i mimiku, iz dana u dan postaju sve važniji i novinari, kao i svi komunikatori koji se pojavljuju pred publikom izravno ili, što je češći slučaj, posredstvom masovnih glasila, moraju o njima voditi računa, kao i o tehnološkim značajkama, prednostima i ograničenjima svakoga pojedinoga medija (Ciceron, 2002: 37-38): „Što je, naime, tako vrijedno divljenja kao kad u beskrajnom mnoštvu ljudi postoji jedan koji ono što je priroda dala svima može ostvariti bilo sam, bilo s nekolicinom drugih? Ili što je tako ugodno znati i čuti kao govor ukrašen i uglađen mudrim mislima i značajnim riječima? Ili tako moćno i tako veličanstveno kao kad se jednim govorom promijeni gibanje u narodu, suzdržanost sudaca, dostojanstvo Senata? (...) I dalje – da ne bi stalno mislio na Forum, sudačke klupe, govornicu i senatsku vijećnicu: što u vrijeme odmora može biti ugodnije ili bolje odgovarati obrazovanu čovjeku od duhovita i ni u čemu prosta razgovora? Upravo u tome imamo najveću prednost pred životinjama što među sobom razgovaramo i što možemo govorom izraziti misli. Zato, tko se tomu s pravom ne bi divio i smatrao da se u tome polju mora najviše truditi, da bi se, u onome u čemu ljudi najviše prednjače pred životinjama, sam isticao pred ljudima?“

Ciceron podsjeća da je u mislima i govoru najveća razlika između ljudi i životinja i ističe kako ljudi te prirodne darove svakodnevno moraju usavršavati kako bi se ljudske prednosti pred životinjama jasno očitovale. Ljudi

zarobljeni pretežno samo nagonima, bez ulaganja truda da misle, uče i saznaju novo, ne mogu biti korisni društvu, niti bi se čovječanstvo s takvima razvijalo. Njima najmanje mjesta ima u novinarstvu kojemu je stalna izobrazba nužan preduvjet. Samo ljudi koji znaju, neovisno jesu li stekli formalno obrazovanje za koje imaju diplomu, ili neformalno ali uz stalno učenje i praćenje zbivanja, mogu shvatiti draž učena, duhovita i ni u čemu prosta razgovora.

Prosti razgovori, puni neumjesnih primjedaba, uvreda, kleveta, psovki i nedostatka uvažavanja sugovornika, prevladavaju na internetskim forumima. Razlog za to je sigurno nedostatak naobrazbe u najširem smislu te riječi, koja obuhvaća od školovanja do kućnoga odgoja. Nije uvijek izricanje prostota u medijima za široku publiku namjerno. Često je lako uočiti kako pojedine neobrazovane osobe, vrlo uspješne u onome čime se bave, rabe neprimjerene riječi jer ne znaju za druge i inače ih koriste u svakodnevnome životu.

Na potrebu za dobrim poznavanjem teme, sadržaja govora, Ciceron (2002: 50-51) posebno upozorava: „*Ono što je običavao govoriti Sokrat, da su svi dovoljno rječiti u onome što znaju, vjerojatno je, ali ipak nije istina. Bliže je istini to da nitko ne može biti rječit u području koje ne poznaje, ali i to da ne bi mogao, kad bi i najbolje poznavao građu, a bio nesposoban za uobličavanje i brušenje govora, govoriti o onome što poznaje. (...) Čak ako govornik i bude zanemario ono što se nalazi u ostalim umijećima i naukama i držao se samo onoga što pripada raspravi i sudskoj praksi, ipak će ako bude trebao govoriti o ostalim temama, o njima govoriti mnogo bolje nego oni čije su to matične nauke, pošto od stručnjaka sazna koje su to stvari i o čemu se radi.*“

Zanimljivost ovoga navoda za suvremeni život ogleda se u još uvijek postojećem prijekoru o tome je li bolje da se vodeći ljudi (stručnjaci, čelnici u državnim tijelima, političkim strankama, udrugama ili gospodarstvu itd.) obraćaju ciljnim javnostima ili da to umjesto njih čine osobe vješte javnome govoru. Isti prijekor kao u odnosima s javnostima postoji i u novinarstvu kad uredništva dvoje treba li neku posebno stručnu temu povjeriti na pisanje stručnjaku ili novinaru koji će se upoznati s temom, razgovarati sa stručnjacima i uobličiti je u novinarski prilog.

4. Znanstvenici i retorika

Ivo Škarić (2007: 32) je proučio stanje u hrvatskoj znanosti 2007. i njezinome plasiranju u javnost: „Gdje smo mi? Naši su znanstvenici uglavnome svime time zatečeni kao i proizvođači tehničkih roba. Nešto se brže u retorici snalaze oni koji imaju manje onoga što bi trebalo reklamirati, dakle oni stari

sofisti ili prodavači magle. Njih ima podjednako i u politici, i u novinarstvu, i u znanosti, i u poduzetništvu. S druge strane čame slabo poznata otkrića, neiskorišteni izumi, prešućene knjige, nepravedne pravne odluke. To je tako jer se rijetko događa da isto čovjek bude vrstan i u stvari i u moći utjecanja, a timski se spojevi u nas još uvijek rijetko sklapaju.“

Dvojba postoji, ali rješenja su sve češće bliska zaključku iz Ciceronova djela *O govorniku*. Sve više državna tijela, političke stranke, udruge i tvrtke zapošljavaju glasnogovornike koji javnost upoznaju s njihovim odlukama, planovima i stavovima. Odnosi s javnostima i njihovi sastavni dijelovi odnosi s medijima i glasnogovorništvo se sve više razvijaju zato što je to struka koju nije moguće dobro obavljati bez posebnih, njoj potrebnih znanja. Koliko god se trudili, znanstvenici i stručnjaci pojedinih struka, ako nisu i komunikacijski obrazovani, ne mogu jednostavno prenijeti javnosti ono čime se bave. Niti ih javnost može lako razumjeti. Ali, koje se god rješenje primijenilo, uvijek ostaje kao uvjet za izbjegavanje komunikacijskih nesporazuma učenje o predmetu javne objave i načinu njezine pripreme, što Ciceron (2002: 70-71) objašnjava: „*Budući da je to što govornika čini govornikom razdijeljeno u pet dijelova, naučio sam da on treba prvo pronaći građu za govor, zatim to što je pronašao rasporediti i složiti ne samo što se tiče redoslijeda, nego i po važnosti i prema vlastitoj procjeni. Nadalje, to napokon treba zaodjenuti i ukrasiti jezičnim sredstvima, poslije toga zatočiti u pamćenju i na kraju – izvesti s dostojanstvom i privlačnošću.*¹ *Saznao sam i prihvatio i to da, prije no što počnemo govoriti, odmah na početku valja pridobiti naklonost slušateljstva. Zatim treba izložiti stvar, nakon toga odrediti sporni moment, potom dokazati vlastite argumente, a poslije pobiti one koji proturječe. A u zaključnome dijelu govora treba proširiti i uveličati ono što govori nama u korist, a ono što je na korist protivniku oslabiti i slomiti.*“

Suvremena retorika i dalje poštuje ova načela nužna za pripremu i izvedbu dobrog govora. Posebno je važno pitanje, kako prije više od dvije tisuće godina u **Ciceronovo** vrijeme, tako i danas, pridobivanje naklonosti publike. U tu su svrhu Elenmari Pletikos i Jelena Vlašić Duić (2007: 103-128) analizirale čak 127 glasovitih govora. Zaključile su da je stvaranje naklonosti slušatelja postignuto u 32 govora pohvalama upućenima publici, u 27 govora izražavanjem skromnosti govornika, u 24 govora uspostavljanjem vjerodostojnosti

¹ Pet faza nastanka govora: iznalaženje građe (*inventio*), njezin raspored (*dispositio*), jezično oblikovanje (*elocutio*), pamćenje (*memoria*) i izvedba (*actio*). (Napomene prevoditeljice Ciceronova djela *O govorniku* Gorane Stepanić.)

govornika i u 7 slučajeva (to su bili isključivo sudski i parlamentarni govori) pokudom svojih protivnika. Od načina kojim govornik ulazi u temu najčešća je bila priča i to u 29 govora, slijedio je citat u 10 govora, retoričko pitanje u 11, počinjanje sa središnjom misli također u 11 govora i najava prigode držanja govora u 7 slučajeva. U istraživanju glasovitih govora nije se mogao utvrditi redosljed pojedinih elemenata uvoda tj. izvesti pravilo o potrebnom redosljedu elemenata kojim govornik stvara zanimanje za temu ili stječe naklonost. Ti su se elementi u govorima ispreplitali, a govornici su rabili više načina za stvaranje veze s publikom u isto vrijeme (npr. i skromnost i vjerodostojnost i pohvalu publici) i zanimanja za temu u istoj uvodnoj rečenici. Ako se izuzme oslovljavanje kao element uspostavljanja veze između govornika i publike, u 52 analizirana govora govornici su počeli temom, a poslije se vraćali elementima izravnoga stvaranja naklonosti ili ih potpuno izostavljali, zaključuju Elemari Pletikos i Jelena Vlašić Duić (2007: 103) analizu 127 govora iz zbirke *Glasoviti govori* objavljene 1999.

Usporedbom s Ciceronovim savjetima za početak i strukturu govora, može se zaključiti kako su glasoviti govornici tijekom više od dva protekla tisućljeća poštovali njegova temeljna načela, kao što je uostalom Ciceron u svoje rasprave o govorništvu i govornicima prihvatio najbolje dijelove iz Aristotelove *Retorike* i ostalih govornika i učitelja govorništva s čijim se učenjima upoznao ili ih je poznao, slušao ili s njima raspravljao. Za potvrdu ovoga zaključka moguće se pozvati na istraživača i velikoga poznavatelja Ciceronovih i Aristotelovih djela o govorništvu Dubravka Škiljana (2007: 60) koji piše: „Ciceron se eksplicitno poziva na Akademiju (no pod tim nazivom očito podrazumijeva i Aristotelovo učenje), te potiče sina da studij znanosti o govorništvu nastavi proučavanjem djela njezinih pripadnika.“

5. Iskvaren govor nastaje iskvarenim govorenjem

Ista pravila što ih Ciceron (2002: 72-73) navodi za pripremu i izvedbu govora, posve su primjenljiva u pripremi govora u suvremenim odnosima s javnostima i komentatorsko-analitičkih i složenih novinarskih rodova u novinarstvu: „Većina pritom vježba samo glas – a i to ne baš znalački – i tjelesnu snagu, potiče spremnost jezika i raduje se velikom broju riječi. Tu ih zavodi izreka koju su čuli – da ljudi moć govorenja obično postižu govorenjem. No istinita je i ona izreka: iskvaren se govor najlakše postiže iskvarenim govorenjem. I zato je upravo prilikom vježbanja – iako je korisno često govoriti bez pripreme – ipak mnogo korisnije dati si vremena za razmišljanje i govoriti pripremljenije i pažljivije. (...) Pisaljka je najbolji i

najdjelotvorniji začetnik i učitelj govorenja, i to s pravom: naime, kao što priprema i razmišljanje lako pobjeđuju iznenadan i proizvoljan govor, tako će i njih svakako nadvisiti marljivo i brižljivo zapisan govor.“

Misao da se iskvaren govor najlakše postiže iskvarenim govorenjem može se dokazati iz dana u dan nebrojeno puta. Novinari ne uživaju visoki ugled upravo zato što se novinarstvom mogu baviti i oni koji nemaju nikakve želje za učenjem. Ne samo da sami nisu svladali pravila struke, nego i mlađe novinare uče istim pogreškama, a ni svi urednici ne znaju uočiti ili ne ispravljaju pogreške. Tu iskustvo samo odmaže jer ako netko radi pogrešno trideset godina, nije bolji od početnika koji zna pravilno primijeniti pravila struke. Posebno je opasno ako se netko bavi novinarstvom, a ne udostoji se naučiti osnovna etička načela vlastite profesije pa ne zna čak ni da je plagijat zabranjen (ili se pravi da ne zna kako je to krađa tuđega intelektualnog vlasništva).

Ni drugo Ciceronovo upozorenje kako se uvijek treba pripremati nije pregazilo vrijeme. Dobra priprema je u novinarstvu pola obavljenoga posla, a često i preduvjet da bi se nešto uopće moglo uraditi. Stjepan Malović u udžbeniku *Osnove novinarstva* piše da nema glupih pitanja, nego samo glupih odgovora, ali da ne bi netko doslovno shvatio to načelo u vođenju intervjua naglašava (Malović, 2005: 221): „Dakle, čak se i nadareni novinar mora pripremiti za intervju. Ali, jedno nikako ne smijete pitati sugovornika: ime, prezime, radno mjesto i titulu. Novinar koji tako počinje razgovor, jasno pokazuje da se nije pripremio i da zapravo ne zna o čemu će razgovarati.“

Isto je i s govorima. I u suvremeno doba kao i prije dvije tisuće godina. Velimir Laznibat (2000: 70) kao vrijeme za početak pripreme govora navodi onaj trenutak kad govornik sazna i spozna što hoće kazati: „Naime, jedna mu misao (tema) mora biti jasna, jer je za svaki pravi govor 'opasno' imati više misli (tema). Zapravo, unutarnji je, još jedan, uvjet jedna misao i način kojim će je iskazivati i obrazlagati. Prema tome, govornik će u pripremanju govora 'poći' od središnjega dijela, od izlaganja; kad odredi glavnu misao, o njoj će promišljati i nju će misaono popunjavati; tek tada pristupit će formi govora, rečenicama, koje će i zapisivati; najposlije tome će dodati nužne dokaze (argumente) za obranu glavne misli svoga govora. Tako će, pripremajući se, napisati svoj govor, koji će i pročitati više puta.“

Laznibat (2000: 70-71) potom ističe kako se poslije izlaganja piše zaključak s udarnom zadnjom rečenicom, a tek onda uvod. Uspoređuje pisanje govora s pisanjem knjige kad se tek na kraju pišu predgovor ili uvod, a od tri načina pripreme govora: pisanoga, govora u bilješkama i improviziranoga,

preporučuje pisani govor. Ali, ne na način da ga se javno čita, već samo piše radi uvježbavanja. Čitanje pripremljenoga govora nije dobro zbog izostanka prirodne ili smanjenja mogućnosti za uvježbanu neverbalnu komunikaciju. Bilješke uvijek pomažu, kao podsjetnik za dobru izvedbu pisanoga govora, a improvizirane govore treba izbjegavati kad god je moguće.

Maja Žitinski (2001: 119) savjetuje oblikovanje teza koje će glavne točke izraziti u formi potpunih rečenica, što predstavlja samo tkivo govora pa savjetuje da ih upravo zbog toga treba pažljivo izabrati i formulirati. Žitinski u prilog svojim tvrdnjama navodi i Platonovu (1997: 48) usporedbu govora sa živim bićima po kojoj govor „mora biti organiziran tako da ima vlastito tijelo kojem neće nedostajati ni glava, ni stopala, ni trup, ni udovi, nego će svi oni biti raspoređeni tako da odgovaraju i jedni drugima i cjelini“.

Ivo Škarić u *Temeljima suvremenoga govorništva* u cijelom poglavlju tumači nužnost ovladavanja vještinama bilježenja i brzoga čitanja. Škarić (2003: 31) podsjeća da je bilježenje izumljeno davno kako bi pomagalo memoriji, „da bi fiksiralo ono što govor izriče, a pamćenju izmiče“. Tumači kako je, s obzirom na svrhu, posve prirodno što je prvo zapisivanje bilo ideografsko – smisljeno, a ne tekstualno. Stvaranjem svijesti o zasebnom jezičnom obliku kod Feničana nastala je potreba da se riječima oblikovani trgovački ugovori zabilježe. Škarić (2003: 34) zaključuje da se suvremene bilješke vraćaju prvobitnoj namjeri zapisa zato što se njima bilježi ono što čovjek namjerava reći i ono što je iz slušanja drugog izabrao da sačuva za kasnije, a bilježi se slobodno, pretežno slikovito, čemu bilješke uostalom od svojih početaka i teže. Savjetuje govorniku da ne bilježi ono što zna i što je samo po sebi logično, nego ono što je najvažnije, kao podsjetnik, i ono što procjenjuje da će lakše zaboraviti, kao što su imena, brojevi, novi pojmovi, činjenice i podaci.

Prema Škariću nije moguće održati izvrstan govor ako ga se čita od riječi do riječi, nego samo ako govornik rabi kratke bilješke u obliku podsjetnika. Razlog tomu nalazi u različitosti pismenoga i usmenoga načina izražavanja, a mnogostruko potvrđivano pravilo entropije kaže: „što su dva različita oblika više uobličena, proizvode više šuma pri udruživanju“ (Škarić, 2003: 32). Do šumova, koji nastaju tijekom čitanja potpuno napisanoga govora, i najviše se ogledaju u zamuckivanju govornika, prema Škariću dolazi zbog toga što govornik odviše misli na riječi dok čita ono što je sam napisao, pa vlastiti govor izriče bez razumijevanja. Iz istoga razloga govornik s manje razumijevanja izgovara svoj napisani tekst nego tuđi. Na radiju i televiziji iznevjerena su očekivanja da će se početi bolje (*govornije*) govoriti kad svaki novinar stane

čitati svoj tekst. Prema Škariću, uzrok te u praksi često potvrđene pogreške je u polovičnosti zahvata (Škarić, 2003: 32): „...trebalo je odlučiti da svaki autor slobodno govori iz svojih bilježaka, a ne iz pismenog sastava“.

U predgovoru knjige *Glasoviti govori* Ivo Škarić (2001: XI-XII) posebno naglašava kako nigdje kao u govoru nisu u čvrstom spoju volja, razum, osjećaj, etika i poetika. Retoriku naziva procedurom pronalaženja ljudskih istina i krčenjem putova logičnih povezivanja između načela i događaja. Za retoričke postupke kaže da ne smiju samo preispitivati razumnost odluka, nego i njihovu etičnost, jednako kao što je to isticao i Ciceron prije više od dva tisućljeća. Škarić (2001: XI-XII) dodaje da ima i zle retorike i zlih govornika, ali i s njihovim se govorima treba upoznati jer i oni u njima, kao što su to, na primjer, Hitler, Mussolini i Staljin činili, pokušavaju naći spojnice s nekim pozitivnim načelima i tako pridobiti mase, a njihova zla retorika jasno se spozna tek po strašnim posljedicama.

Ciceronovi savjeti za nužna prethodna znanja i pripremu govora nisu nimalo izgubili na aktualnosti ni danas (Ciceron, 2002: 74): „*Valja se suočiti s ljudskim pogledima i iskušati snagu talenta, a onu pažljivu pripremu obavljanu između četiri zida treba iznijeti na svjetlo stvarnosti. Morate čitati i pjesnike, upoznavati se s povijesnim djelima, čitati i detaljno proučavati učitelje i pisce svih plemenitih nauka, i radi vježbe ih hvaliti, tumačiti, ispravljati, koriti i pobijati. O svakoj stvari trebate raspravljati s oba stajališta, za i protiv, i što se god našlo u nekom slučaju, a moglo bi se činiti uvjerljivim, to treba izmamiti na vidjelo i iskazati. Morate izučiti građansko pravo, upoznati zakone, shvatiti svu prošlost, način djelovanja Senata, ustroj države, prava savezničkih naroda, saveze, ugovore, interese vlasti. Također, neka se iz svake vrste duhovita govora uzme neka privlačna šala, i njome neka se kao solju začini cijeli govor.*“

Učenje i poznavanje što više područja društvene zbilje, nužan su preduvjet za govornike nekad i sad, kao i za novinare i djelatnike koji se bave odnosima s javnostima u suvremenome društvu. Ciceron taj svoj stav više puta ponavlja, ne samo u djelu *O govorniku*, nego i u drugim radovima. Zbog toga što želi istaknuti potrebu za stjecanjem znanja, što nije lako, naprotiv, mukotrpno je, ali za svakoga tko se želi baviti javnim govorom, nužno je i čini uvjet bez kojega se ne može (Ciceron, 2002: 127): „*I dalje: što misliš, nastavi Antonije, 'kakav mora biti govornik i koliko veliko majstorstvo u govorenju mora posjedovati da piše povijest?'*

'Ako piše kao što su pisali Grci, najveće', odvrati Katul, 'ako piše kao naši sunarodnjaci, nema potrebe da bude govornik – dovoljno je da ne bude lažljivac.' (...)

No, nazad na stvar: zar ne vidite koliko je velik zadatak za govornika pisanje povijesti? Možda i najveći, što se tiče tijeka i raznolikosti izraza. Ipak, kod učitelja govorništva nigdje ne nalazim da bi ono bilo poduprto zasebnim propisima – oni su, naime bjelodani. Pa tko ne zna da je prvi zakon pri pisanju povijesti da se autor ne smije usuditi izreći neku laž? A drugi zakon – da se ne smije ne usuditi reći istinu, kako se ne bi javila sumnja u pristranost ili neprijateljstvo? Ovi su temelji, naravno, svima poznati, a ostatak zdanja počiva na građi i izrazu.“

6. Istina je nužan razlog, povod i uzrok govora

Istina ostaje početak i kraj svakoga javnog govora, njegov razlog, povod i uzrok. Ističe to i Ciceron, a ništa ne umanjuje tu tvrdnju u usporedbi s današnjim dobom zato što on naglašava kako je istinitost posebno važna za pisanje povijesti. Danas sve objavljeno ostaje zabilježeno u jednom ili drugom obliku, a često isti prilog i u više oblika, u različitim medijima i(li) različitim internetskim platformama.

Jednako je suvremena i u protekla dva tisućljeća nije nimalo izgubila na važnosti ni Ciceronova napomena kako se pisci ne smiju „ne usuditi reći istinu“. Novinari moraju biti čuvari demokracije (Severin i Tankard, 1992:305) i upozoravati na sve nedemokratske postupke, zlorabu vlasti, korupciju, ugrožavanje ljudskih prava i sve drugo protivno javnome interesu. Novinari moraju biti u svome radu neovisni od vlasti, oglašivača, kao i od vlasnika glasila u kojemu rade. Nezavisne novinare u radu mora voditi samo želja za istinom, a cilj im biti opći interes. Ili, kako to Claude-Jean Bertrand (2002: 23) kaže, jedino ograničenje koje novinar smije imati je njegov osjećaj procjene što je dobro, a što zlo, kako bi uvijek služio dobru.

Čitajući Ciceronove (2002: 219-220) upute za izlaganje kao središnji dio govora, u njima nema ničega što bi u suvremenome dobu trebalo dodati ili oduzeti da bi se napisao uspješan govor: „*Od odlučujuće je važnosti za slučaj da li smo ga razložili brižljivo ili ne, jer izlaganje je izvorište svih ostalih dijelova govora. Sljedeće je da se odredi predmet spora; pritom treba istražiti oko čega je nastao priepor. Potom treba pribaviti glavne dokaze za slučaj, i to tako da istodobno opovrgavaš protivničke i potvrđuješ svoje. U parnicama u onome dijelu govora koji služi iznošenju argumenata postoji naime samo jedno načelo, a ono zahtijeva i potvrđivanje i opovrgavanje. No budući da se protuargumenti ne mogu opovrgnuti ako ne potvrdiš svoje, ni ovi tvoji potvrditi ako ne opovrgneš one tuđe, to je razlog što je oboje povezano po svojoj naravi, koristi koju pružaju i po uporabi. Zaključiti treba pretežito tako da se uvećava učinak, bilo da raspaljujemo suca ili ga umirujemo.“*

Ciceron je pisao i o rimskoj državnoj cenzuri, čija uloga nije smjela biti zabranu političkih neistomišljenika, u što se cenzura izrodila u suvremenom dobu, nego moralnost sadržaja (Ciceron, 2002: 260-261): „*Tada Kras nastavi: (...) Teorija izbora riječi, njihova smještaja i slaganja perioda lagana je, kao i sama praksa bez teorije. Naprotiv, obilje tema golemo je, Grci više njime ne gospodare, i iz toga je razloga naša mladež uza sve učenje gotovo neuka, a u posljednje su se dvije godine javili – bogovi pomagajte! – i latinski učitelji retorike. Ja sam ih kao cenzor ukinuo vlastitim ediktom, ne zato što ne bih htio – kako su mi rekli da neki govore – da mladež oštiri svoj um, nego, naprotiv, nisam htio da njihov um otupi, a ojača njihova besramnost. Kod Grka sam naime, kakvi bili da bili, primjećivao ipak pored ove izvoježbanosti jezika i neko sustavno znanstveno obrazovanje na visokoj razini, a kod ovih naših novih učitelja uvidio sam da ne mogu poučavati ničemu osim drskosti, koju treba pomno izbjegavati, čak i kad je povezana s dobrim osobinama. Budući da je to bilo jedino što su naučavali i da je to bila škola bestidnosti, mislio sam da je cenzorova dužnost pobrinuti se da se ne proširi dalje. Iako je odredba bila odlučna, to ne znači da sam izgubio nadu kako se ono o čemu smo raspravljali može predavati i otmjeno sročiti na latinskom – i naš, naime, jezik, kao i narav stvari dopuštaju da se stara izvanredna mudrost Grka prilagodi za našu porabu i običaje. No tu su potrebni izobraženi ljudi kakvih do sada u ovom našem području među našim sugrađanima nije bilo. Ako i kada iskrсну, trebat će ih pretpostaviti i samim Grcima.*“

7. Vještina dobra samo kad je etična

U ovim se Krasovim riječima, bar onako kako ih je Ciceron zabilježio, tumači izvorni postupak rimske cenzure, cenzorove dvojbe prije i poslije donošenja odluke o cenzuri te njegovo oslušivanje javnoga mnijenja o vlastitoj odluci. Kras je zabranio rimsku verziju grčkih sofista koji su poučavali govornim smicalicama za pobjedu u raspravama, bez temeljenja na istinitim dokazima, točnim podacima i društvenome moralu. Uočio je da je sama vještina, bez etičkih temelja, štetnija od izostanka vještine.

I to je posve točno i vrlo lako usporedivo sa suvremenim informacijskim dobom. Štetnije je steći vještinu i znanje programiranja radi nanošenja štete drugim vlasnicima računala, pojedincima ili sustavima, nego biti bez tih znanja. Za društvo je štetnije kad netko stečeno znanje uporabe računala koristi za krađu novca s tuđih računa, nego da te vještine nema. Zato Pekka Himanen (2002: 100) upozorava: „Logika mreže i kompjutera otuđuje nas od osjećaja odgovornosti prema drugima, koji je početak svakog etičkog vladanja. U informacijskom nam dobu zato treba više brige i odgovornosti za druge, koje

zagovaraju neki hakeri. Dobro ćemo učiniti ne budemo li takvo razmišljanje očekivali od korporacija ili vlada. Povijesno gledano, novo etičko mišljenje nije potjecalo od njih; temeljite promjene uvijek potječu od pojedinaca kojima je stalo do drugih ljudi.“

Kakav se zaključak nameće? Znanje i vještina koji ne počivaju na etičkim načelima predstavljaju opasnost za čovječanstvo. Primjerice, znanje miniranja može biti vrlo korisno za probijanje tunela, ali ako izostane etička komponenta - uporaba toga znanja u korisne svrhe, onda isto to znanje postaje opasno jer se može uporabiti u terorističkim napadima i ubijanju nedužnih ljudi. Vještina i znanje izvedbe javnoga govora i novinarskih priloga, bez utemeljenja u etici, također je opasna. Danas znatno više nego u Ciceronovo vrijeme jer su utjecaj i dostupnost medija postali globalni pa se s mnogostrukim povećanjem njihove publike u jednakome omjeru povećala i potencijalna opasnost širenja štetnih sadržaja.

Ipak, cenzura nije rješenje. Zašto? Zato što je povijest pokazala da takvih cenzora poput Krasa, koji je dugo vagao svoje odluke i nudio zamjenska rješenja (poučavanje zasnovano na istini i potvrđivanju i opovrgavanju iznesenih dokaza, a ne na smicalicama i govornim zamkama), uglavnom nije bilo. Prevladali su cenzori koji su štitili vlast, neovisno jesu li njezini postupci bili etični ili nisu. Uz službene cenzore koji su svojim pečatom potvrđivali što se smije, a što ne smije objaviti, opasniji su oni koji djeluju iz sjene (Jansen, 1991: 14-17), u društvima koja službeno ne priznaju postojanje cenzure. Opasniji su oni koji službeno ne postoje, ali imaju toliku moć zastrašivanja da se novinari o pojedinim temama, skupinama, osobama, tvrtkama i pojavama ne usuđuju pisati.

Bilo kakvom obliku cenzure treba suprotstaviti podizanje opće razine obrazovanosti članova društva i njihov odgoj na etičkim načelima. U tome slučaju niti bi novinari izvještavali neetično, niti bi publika takvo izvještavanje prihvaćala, kao što ne bi dopustila ni da središta moći nameću posredstvom novinara njihove posebne interese kao da su opći. A da bi se to postiglo ne smije se zaboraviti kako povijest nije počela s današnjim danom, kao što ni dobro, ni zlo ne postoje od danas.

8. Zaključak

Duže od dva tisućljeća proučavaju se upute iz Ciceronove knjige *O govorniku* koja predstavlja sintezu njemu dostupnih znanja o retorici tadašnjeg svijeta, kao i iskustava grčkih i rimskih govornika. Sam Ciceron je stekao višu

slavu svojim govorima nego bavljenjem pravom, političkim djelovanjem i proučavanjem i poučavanjem filozofije, a budući da se njegova djela o retorici o glasoviti govori objavljuju i danas i izučavaju na mnogim visokoškolskim institucijama diljem svijeta. Retorika je bila priznata ne samo kao umijeće nego i kao znanstvena disciplina koju je kao zaokruženi sustav uobličio Aristotel tri stoljeća prije Cicerona, ali su joj Ciceronove sinteze grčkih i rimskih znanja i iskustvenog nasljeđa dale novi polet i novu važnost.

Posebno je i danas aktualno Ciceronovo često naglašavanje potrebe da sadržaj govora mora biti potpuno moralan da bi govor ispunio društvenu svrhu. Budući da je Ciceron jasno i višekratno isticao da govornička vještina bez moralnosti u govoru samo nanosi štetu, potvrđena je početna hipoteza ovoga rada o istini i moralu kao nužnim preduvjetima za pozitivnost govora. Ciceronove upute o moralnosti, strukturi, pripremi i izvedbi govora također su opstale i jednako su suvremene danas kao i u doba kad su napisane pa se može zaključiti da se korijeni suvremene kulture javnog govora nalaze upravo u Ciceronovim sintezama njemu dostupnih znanja o retorici kao znanstvenoj disciplini, umijeću i načinu komuniciranja s ciljnim javnostima.

Literatura

Bertrand, C.J. (2002), *Media Ethics & Accountability Systems*, New Brunswick / London: Transaction Publishers.

Ciceron, M. T. (2002), *O govorniku*, (Gorana Stepanić, prevela i priredila), Zagreb: Matica hrvatska.

Filipović, Vl. (ur.) (1984), *Natuknica moral*, Zagreb: Filozofijski rječnik.

Himanen, P. (2002), *Hakerska etika i duh informacijskog doba*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Jansen, S. C. (1991), *Censorship*, New York / Oxford: Oxford University Press.

Jodl, F. (1963), *Istorija etike*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Juka, S. (2006), *Etika*, Mostar: Fakultet filozofsko-humanističkih znanosti.

Laznibat, V. (2000), *Retorika*, Mostar: Centar za studije novinarstva Sveučilišta u Mostaru.

Malović, S. (2005), *Osnove novinarstva*, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.

Pavešić, F. (1936), *Suvremeni žurnalizam i javno mišljenje*, Zagreb: Matica hrvatska.

Pavlinić, V. (2001), *Stil i jezik novinara*, Zagreb: Udruga za demokratsko društvo.

Platon (1997), *Fedar*, Zagreb: Naklada Jurčić.

Pletikos, E., Vlašić Duić, J. (2007), *Uvodi glasovitih govora – Kako steći naklonost publike i stvoriti zanimanje za temu*, Razgovori o retorici (Ivan Ivas i Ivo Škarić, ur.), Zagreb: Hrvatsko filološko društvo i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Severin, J. W., Tankard, W. J. Jr. (1992), *Communication Theories: Origins, Methods, and Uses in the Mass Media*, New York / London: Longman Publishing Group.

Stepanić, G. (2002), *Rasprava O govorniku*, Marko Tulije Ciceron: O govorniku, Zagreb: Matica hrvatska.

Škarić, I. (2001), *Što će nam retorika?*, Glasoviti govori (odabrao Ivan Zadro), Zagreb: Naklada Zadro.

_____ (2003), *Temeljci suvremenoga govorništva*, Zagreb: Školska knjiga.

_____ (2007), *Govorništvo i tehnika*, Razgovori o retorici (Ivan Ivas i Ivo Škarić, ur.), Zagreb: Hrvatsko filološko društvo i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Škiljan, D. (2007), *Pouke Ciceronovih Partitiones oratoriae*, Razgovori o retorici (Ivan Ivas i Ivo Škarić, ur.), Zagreb: Hrvatsko filološko društvo i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Vidaković, J. (2007), *Novinstvo u starom Rimu*, Kraljski Dalmatin – 200 godina zadarskog i hrvatskog novinarstva u europskom kontekstu, (Nada Zgrabljic Rotar, ur.), Zadar: Sveučilište u Zadru.

Žitinski Šoljić, M. (2001), *Teorija komuniciranja i govorništvo*, Dubrovnik: Sveučilište u Dubrovniku.